

- 41 Пак там, а.е. 7, л. 58; а.е. 1, л. 1-8 - Устав на Съюза на бесарабските българи. С., 1927, 14 с.
- 42 Пак там, а.е. 17, л. 4-5; а.е. 1, л. 1-8.
- 43 Memoire des bulgares de Bessarabie. (Sofia), 1919, 38 p.
- 44 Ibid., p. 33.
- 45 Ibid., p. 28.
- 46 Ibid., p. 33.
- 47 Ibid., p. 35.
- 48 Ibid., p. 35-36.
- 49 Повече вж.: Тодоров, П. Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация /1925-1940 г./. 1991, Докт. дис.
- 50 ЦДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 1, л. 95-96.

БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ ВЪВ "ВЕЛИКА РУМЪНИЯ"

Благовест Нягулов

Един от най-слабо проучените периоди в историческото развитие на бесарабските българи е от 1918 до 1940 г., когато цялата територия на Бесарабия е в границите на т.нар. "Велика Румъния". Неговото изследване и припомняне днес има не само научно, но и съвсем актуално обществено-политическо значение, което се определя от новото национално възраждане на българите в Бесарабия и от румънските претенции за ново присъединяване на цялата област към Румъния. Целта на това съобщение е да се направи една обща характеристика на положението на българите в Бесарабия, обусловено от румънския режим там, и да се представят основните прояви на тяхното легално движение като национално малцинство по времето на "Велика Румъния". Данните за легалното малцинствено движение на бесарабските българи се публикуват за първи път. При липсата на изследвания, посветени конкретно на тази тема¹, както и поради трудния достъп до автентичните извори, съхранявани в архивите на Румъния, Молдова и Украйна, проучването засега може да се основава на публикации и архивни материали, свързани с дейността на бесарабските българи в България, на някои дипломатически документи и на сведения от периодичния печат, главно от българските вестници, издавани в Добруджа през разглеждания период.

От преселването си в Бесарабия до 1918 г. тамошните българи живеят последователно под руска, румънска и отново под руска власт. Те се ползват от специални привилегии, преживяват стопански и културен подъем, но са подлагани и на денационализаторски мерки. Въпреки превратностите на историческия си жребий те съхраняват българското си самосъзнание. Затова и в мемоара на бесарабските българи от България до софийското правителство от март 1918 г. за тях се казва, че са "верни, неизменни чада на Българското отечество, които живеят с традициите и бляновете, със скърбите и радостите на своя народ, преживявайки в душите си и неговата история"².

Съдбата на Бесарабия през периода между двете световни войни се определя от събитията след двете революции в Русия през 1917 г. и военнополитическите резултати от Първата световна война.

Между октомври 1917 и ноември 1918 г. Бесарабия извървява пътя от руска губерния през автономна и независима република до присъединяване към Румъния, първоначално с автономен статут, а по-късно безусловно. Тези метаморфози се извършват под влияние на движението за национална еманципация на местното население, а след румънската окупация в началото на 1918 г. и под непосредствения военен натиск на Румъния. Техен фон е гражданската война и военната интервенция в Русия след Октомврийската революция. Ролята на румънската армия като фактор срещу социалните промени в Източна Европа повишава стойността на Румъния пред правителствата на западните велики сили. Важното геостратегическо място на страната в тила на Русия и нейните съюзнически отношения с победилата във войната Антанта имат решаващо въздействие при определяне на следвоенните ѝ граници. Договорът, подписан на 28 октомври 1920 г. в Париж между съюзените сили победителки и Румъния, потвърждава анексията на Бесарабия. Той обаче не е ратифициран от всички подписали го държави и никога не е признат от съветското правителство. През целия междувоенен период бесарабският въпрос остава открит и е постоянен дразнител в отношенията между Румъния и Съветския съюз³.

Бесарабските българи във "Велика Румъния" са част от българското национално малцинство в тази държава. Според данните от общото преброяване на населението от 1930 г., в страната живеят 366 384 души с българска националност. От тях 163 726 населяват Бесарабия. Те съставляват 5,7% от нейното многонационално население. В по-компактни групи бесарабските българи са концентрирани в южните окръзи Четата-Алб /Акерман/, Измаил, Кагул и Тигина /Бендер/. Преобладаващата част от тях са селско население - 151 078 души. Градското население с българска националност живее в Болград, където българите са абсолютно мнозинство, Комрат, Измаил, Кишинев, Четата-Алб⁴.

Въпреки че преброяването от 1930 г. се сочи като едно от най-добре организирани в Румъния, има сведения за тенденциозно намаляване брой на малцинственото население⁵. Те се потвърждават косвено и от българските източници, според които броят на българите в Бесарабия през разглеждания период трябва да бъде около 350 000 души. Този брой се получава като се имат предвид данните от преброяванията в Русия и се отчита естественят прираст на населението⁶.

Бесарабските българи посрещат с неприязън установяването

на румънската власт в областта. При обсъждането в бесарабския парламент /т.нар. Събул църий/ на въпроса за присъединяването към Румъния на 27 март 1918 г. от името на българо-гагаузката фракция Кръстьо Мисирков заявява, че българските и гагаузките представители не са упълномощени да изразяват отношение по този въпрос, поради което се въздържат от гласуване⁷. Българи от Бесарабия участват не само в Октомврийската революция и Гражданската война, но и в стихийните бунтове и въстания срещу румънската власт. Много са случаите на пасивна съпротива и бойкот⁸.

Правата на нерумънското малцинствено население в Бесарабия в международно правен аспект са регламентирани със специалния договор за закрила на малцинствата в Румъния от 9 декември 1919 г. и с Парижкия договор за Бесарабия от 1920 г. В първия международен акт са предвидени конкретни задължения на румънската страна, за да се гарантират гражданските, езиковите, просветните и религиозните права на всички румънски поданици от етническите, езиковите и религиозните малцинства⁹. С Парижкия договор Румъния се задължава да спазва строго разпоредбите на малцинствения договор на територията на Бесарабия, да признае румънското поданство на жителите на областта, както и правото им да опират за чуждо поданство¹⁰. Много от тези международни задължения залягат в конституцията от 1923 г. и във вътрешното законодателство на Румъния. По отношение на българите в Бесарабия обаче те са нарушавани многократно.

Румънската политика спрямо малцинствата изхожда от принципите на "интегралния национализъм" и преследва създаването на хомогенна национална общност. Същевременно към малцинствата се прилага диференциран подход в зависимост от тяхната относителна политическа тежест. Главната цел на Румъния е превръщането на Бесарабия в интегрална част от румънската държава. През първите години поради несигурното вътрешно и международно положение, там се допускат някои полулиберални права за малцинствата. Чрез тях се цели да се неутрализират тежестите на местното население към демократизация и симпатиите към Русия, както и да се спечели международното обществено мнение. Още през март 1918 г. обаче е издаден "закон за национализацията", който предвижда цяла система от мерки за румънизация на многонационалното население на областта¹¹. Главното средство на румънската политика е военният режим, който не се вдига до края на 1928 г. Управлението на областта става пе-

чално известно като "бесарабска система" и е синоним на беззаконие, злоупотреби, корупция и терор. За това говори красноречиво и оценката, направена от проф. Константин Стере, бивш министър на Бесарабия, който е и един от най-активните радетели за нейното обединение с Румъния. След отменянето на военното положение в областта той пише във в. "Адевърул" следното: "Това, което нашите /т.е. румънските/ правителства направиха за 12 години в Бесарабия, я отдели от нас /т.е. от Румъния/ много повече, отколкото успя да направи в същия смисъл руският режим за един век. Режимът, прилаган в Бесарабия, разрушава самата основа на нашия /т.е. румънския - б.а., Б.Н./ държавен организъм"¹².

По време на румънското управление в Бесарабия се нахърняват основни граждански права на местното българско население - правото на лична свобода, неприкосновеността на личността и жилището, правото на преместване от едно населено място в друго, свободното упражняване на професии, тайната на кореспонденцията. Преследванията и издевателствата се оправдават с обвинения в комунизъм и дори в иредентизъм. Едни от най-драстичните примери на насилие са след атар-бунарското въстание от 1924 г., когато са тероризирани и над 1000 българи. До края на 20-те години са суспендирани напълно и публичните права на бесарабските българи като национално малцинство¹³.

Румънската икономическа политика, която превръща Бесарабия в източник на суровини и евтина работна ръка, и общият стопански упадък засягат болезнено местните българи. Липсата на финансови кредити постоянно затруднява земеделското производство, а затварянето на руския пазар намалява възможностите за пласиране на износната продукция от плодове и вина. Световната икономическа криза и неплодородните години, довели до незапомнен глад през 1935 г., увеличават стопанската разруха и влошават още повече жизненото равнище на населението. Поземлените имоти на българските поданици в Бесарабия първоначално са секвестрирани, а впоследствие по силата на закона за аграрната реформа от 1921 г. - напълно експроприирани, и то на безценица за разлика от имотите на поданиците на държавите победители във войната¹⁴.

Икономическият упадък предизвиква деурбанизация на областта и голяма по размери външна миграция. През 20-те години от Бесарабия емигрират над 300 000 души, между които и много българи. Някои стават жертви на румънските агитации за изселване, чиято цел

е да се освободят територии за румънска колонизация. Емигрантската вълна се насочва отвъд р. Прут /в т.нар. "старо кралство"/, в Добруджа, в европейските държави и в Южна Америка. Само за Бразилия емигрират около 10 000 бесарабски семейства¹⁵.

Въвеждането на общо и равно избирателно право в Румъния след Първата световна война не отменя недостатъците и пороците в политическия живот на страната. Те са особено ярко изразени по време на парламентарни и местни избори и в провинциите с нерумънско население, каквато е и Бесарабия. За да спечелят необходимите гласове, управляващите партии и местните власти често подлагат това население на предизборни манипулации и терор. Сред българите в Румъния, включително и в Бесарабия, с най-голяма популярност измежду румънските политически партии се ползва Национал-църквистката партия, която в своята програма акцентира върху общодемократичните искания и защитата на интересите на селското население. Между избраните за съветници, кметове, депутати и сенатори в южните окръзи на Бесарабия има и българи. Но поради това, че са издигани и избрани от името на румънски политически сили, в повечето случаи те са принудени да се съобразяват изключително с партийната политика и да се въздържат от постъпки в полза на националните права на българите, за да не бъдат заподозрени в антирумънска дейност¹⁶.

След краткотрайния период на възстановяване на българската просвета в Южна Бесарабия през 1917-1918 г., който е свързан и с дейността на Кр. Мисирков¹⁷, започва масиран натиск за налагане на румънския език в обучението. В началото на 20-те години всички училища, в които се е преподавало на български език, включително и прочутата Болградска гимназия, са напълно румънизирани. Създават се задължителни детски градини и неделни курсове за изучаване на румънски език, който измества и църковнославянския език в богослужението¹⁸.

Румънската културна политика в Бесарабия води до общ упадък на образованието, до увеличаване на неграмотността, откъсване на масите от културния живот, до поява на религиозно сектантство. За степента на неграмотност ясно говори фактът, че през 1933 г. от новобранците в Болградския район 60% са неграмотни - показател, който явно се дължи на разминаването между говорим и изучаван език, както и на ниското качество на обучението¹⁹. Наблюдава се своеобразно разминаване между младото поколение, което изучава румънски, и възрастното, което чете и пише само на руски език. Българите са

лишени от възможност за създаване на литература на роден език. След дълги перипетии на борба за спасяването на богатата библиотека на Болградската гимназия, в началото на 1938 г. тя е унищожена²⁰. От друга страна, усилията за приобщаване към румънската култура започват да дават частичен резултат. През 30-те години група млади българи в Болград, обединени около списанието "Буджакул", създават литературни творби на румънски език²¹.

Наложеният от румънските власти национален и социален режим в Бесарабия предизвиква съпротивата на местното население. Тя обхваща всички националности и се проявява чрез различни идейни течения и в различни форми – организирани и стихийни, легални и нелегални.

Началото на организирано легално малцинствено движение сред българите в Бесарабия след 1918 г. се поставя в края на 20-те години. Тогава страната се управлява от правителството на Национал-цървинетката партия, което отменя военното положение и съпътстващата го строга цензура.

При тези условия няколко български интелектуалци – предимно адвокати от окръг Четатя-Албъ – подеват инициатива за обединение на своите сънародници на национална основа. Те публикуват призив към всички българи от окръга в този смисъл, създават "акционен комитет" и свикват конгрес, който се провежда на 29 декември 1929 г. в село Българска Ивановка. На конгреса присъстват над 600 души и се обсъждат въпросите за въвеждане на българския език като учебен предмет в държавните първоначални училища, за откриване на средни български училища и за издаване на български малцинствен вестник. Избира се комитет с председател Феодор /Тодор/ Узун, адвокат в г. Четатя-Албъ, който е и главният двигател на обединителното движение. На 15 януари 1930 г. в Четатя-Албъ излиза първият брой на вестник "Нашият глас" с директор Ф. Узун. Списван на руски и български език, вестникът си поставя за цел да бъде защитник на "малцинските интереси" на бесарабските българи²². Поради материални затруднения излизат само няколко броя. В една от публикуваните статии се аргументира необходимостта от българска национална организация, "която ще прави по-малко политика, но ще се грижи като майка за нас /т.е. за бесарабските българи – б.а., Б.Н./". Изтъква се, че трябва да се изоставят "другите", т.е. румънските партии, защото българин в такава партия "прави не онова, за каквото имат нужда неговите избиратели, а каквото му заръча неговият

партиен шеф". Единствено в обединяването на всички българи в "една корава единност" се вижда гаранцията за защита на собствените интереси²³. Тези мисли са идентични с идеите на т.нар. "миноритарни" в Добруджа за създаване и действие чрез българска малцинствена партия.

Има сведения, че българите от Четатя-Албъ участват със собствени листи в изборите за окръжни съветници през 1930 г.²⁴ По същото време Ф. Узун подготвя честването на 100-годишнината от заселването на някои български села в окръга²⁵.

Но препятствията, които Ф. Узун и неговите съмшленници срещат при осъществяването на своето дело, се оказват трудно преодолими. Инициаторите остават до голяма степен изолирани и неподкрепени, защото българската интелигенция е малобройна и се въздържа да се включи в движението било поради страха да не се загуби държавна служба, било заради членуването в румънски партии. Липсват необходимите парични средства, учебни пособия, българска литература и подготвени кадри, владеещи добре литературния български език. Последниците от икономическата криза отклоняват вниманието от национално-културното движение. Остро противодействие оказват румънските политически сили, които се опасават от загуба на влияние сред местното население²⁶. За преодоляването на част от тези трудности бесарабските дейци търсят и разчитат на подкрепа от сънародниците си в Добруджа и България.

Още след първите известия за възникването на българското легално национално движение в Бесарабия по страниците на българския добруджански печат се появяват насърчителни статии, посветени на бесарабските българи. Пълномощният министър в Букурещ Светослав Поменов съветва добруджанци да установят контакти с бесарабските дейци, да ги подпомогнат и да пропагандират сред тях идеята за създаване на съюз на българите в Румъния. През 1930 г. такива връзки се установяват между парламентаристите българи от двете области²⁷. Същата година на редовния конгрес на европейските национални малцинства в Женева пратеникът на българите от Южна Добруджа Тодор Томев се явява и като упълномощен представител на бесарабските българи²⁸. В публикувания по решение на малцинствените конгреси през 1931 г. сборник с материали за малцинствата в Европа е отделено немалко място и на българите от Бесарабия²⁹.

Българската държава не се ангажира активно със защитата на каузата на бесарабските българи. През междувоенния период тя

решава други национални проблеми, а и не разполага с големи възможности и международен авторитет. Инициативата за подкрепа на българите в Бесарабия се подема от обществените среди и преди всичко от бесарабската емиграция. Съюзът на бесарабските българи в България развива пропагандна и петиционна дейност пред софийското правителство и Обществото на народите, пред българската и международната общественост³⁰. Подема се акция за събиране на книги и изпращането им в Бесарабия³¹. С посредничеството на съюза в България се приемат за обучение някои бесарабски младежи. Желанието да се подкрепят бесарабските българи прави впечатление на чуждите наблюдатели в София. В свой рапорт от 1930 г. английският пълномощен министър С. Уотърлоу пише, че този "импулс... изглежда законен, защото не е несъвместим с доброто румънско поданство и ... ако помогне на тези загърбени общности /т.е. на бесарабските българи - б.а., Б.Н./ да просперират, ще бъде един успех"³².

Подкрепата от България и Добруджа насърчава Ф. Узун в апостолското му дело и поддържа неговия оптимизъм. В едно свое писмо от 1932 г. той пише: "Но аз вярвам, че като премине това тежко време /т.е. времето на икономическата криза - б.а., Б.Н./, хвърленото семе от нас за националното движение ще даде плод"³³.

Към средата на 30-те години центърът на българското движение в Бесарабия се измества в Болград. Тук през 1934 г. по примера на добруджанските българи и по инициатива на местния адвокат Иван Желязков се образува Българско културно общество, чиято цел е да възроди и да развива българската просвета и култура. Но въпреки многократните постъпки пред румънските съдебни органи обществото не успява да придобие статута на юридическа личност, който е необходим преди всичко с оглед на откриването и издържането на частно училище³⁴. Заради своята дейност като будител на бесарабските българи Ив. Желязков е принуден да търпи много несгоди, да опровергава клевети в румънския печат, а през 1938 г. в дома му е извършен обиск, той е арестуван и му е предявено обвинение в шпионаж и предателство³⁵.

За авторитета на Ив. Желязков говори най-добре фактът, че по време на Първия извънреден конгрес на българите в Румъния, който се провежда на 21 и 22 май 1936 г. в Букурещ, той ръководи заседанията и е избран за председател на Изпълнителния комитет на българското малцинство. На този най-представителен форум, при участието на 62-ма делегати от Добруджа, Банат, Букурещ и Бесара-

бия се обсъжда въпросът за организването и обединението на българското малцинство³⁶. Поради различни причини до създаване на проектираната българска организация не се достига. Наред с обективните трудности крайно неблагоприятна роля затова изиграват и противоречията между легалните дейци, които произтичат не само от принципи разногласия. По този повод Ив. Желязков изпраща писмо до редакцията на издвания в Добрич в. "Добруджански глас". Той изразява голямото си огорчение от тези вредни за общото дело разпри и отправя следния призив: "Да се опомним, мили братя! Да помислим и обсъдим добре къде отиваме, какво правим! Да отхвърлим лични симпатии и антипатии, лични интереси и настроения, да се съединим и сплотим за едно общо свято дело - за правата, интересите и човешкия живот на нашите братя-българи, на българското малцинство във Велика Румъния"³⁷.

Макар и бавно, национално-охранителните процеси сред българите в Бесарабия печелят все повече поддръжници. Нараства интересът към идеите за национална и културна дейност сред бесарабските студенти, следващи в Букурещ, сред оцелелите български свещеници в бесарабските села³⁸. Увеличава се търсенето на българска литература и периодичен печат. Особена популярност и в Бесарабия придобива в. "Добруджански глас", излизаш от 1935 г. като печатен орган на българското малцинство в Румъния и ратуващ за неговото обединение в една надпартийна национална организация. През 1937 г. българската интелигенция в Болград основава продоволствена кооперация, която да доставя книги и вестници за населението, като същевременно изпълнява и ролята на издателство. Относителното стопанско стабилизиране след икономическата криза създава материалните предпоставки и за културен подем³⁹.

След установяването на кралска диктатура в Румъния през 1938 г. към новата казионна партийна организация Фронт за национално възраждане се създава и българска секция. Един от тримата българи, включени във Висшия съвет на фронта - Енчо Николов от Добрич - е определен за представител на българското население от Бесарабия⁴⁰. През лятото на 1939 г. румънското правителство разрешава издаването в Букурещ на списван на български и румънски език в. "Възраждане" с директор Христо Капитанов. Проектира се вестникът да бъде изразител на българите от всички краища на кралството. Като редактор на изданието за Бесарабия е посочен младият писател от Болград Иван Сулаков⁴¹. Това признание на бесарабските

българи обаче е само формално и на практика не подобрява с нищо тяхното положение. Новата румънска малцинствена политика е израз на необходимостта да се промени неблагоприятното впечатление за Румъния пред външния свят в условията на засилване на ревизионистичните настроения и външнополитическата изолация на страната.

Бурните международни събития в навечерието и началото на Втората световна война променят отново статута на Бесарабия, а с това - и съдбата на бесарабското българско население.

Присъединяването на Бесарабия към Румъния през 1918 г. се извършва против волята на населяващите областта българи. Упражняваният спрямо тях режим е отрицание на международните договори, на конституцията и на някои закони на Румъния. Този режим нахвърнява техните интереси, лишва ги от граждански и малцинствени права и ги обрича на румънизация.

Участието в революционните борби и проявите на легалното малцинствено движение на бесарабските българи не променят налаганото се впечатление за тяхната относителна пасивност спрямо румънския денационализаторски режим. Това поведение се дължи на ред причини, между които от особено значение е прекъснатата приемственост в национално-културното развитие. Придобитите след заселването на българското население в Бесарабия културни права се губят от 60-те години на XIX в. насетне и особено по време на второто руско управление /1878-1917 г./. Мимолетното им възстановяване след революционните събития в Русия през 1917 г. е последвано от нов много по-силен асимилационен натиск, този път от румънска страна. Периодичната смяна на държавния сюзерен засилва самозатварянето и самоизолирането на местните българи - една черта, формирана още през годините на османското владичество. Необходимостта да се приспособят, за да оцелеят, ги прави предпазливи по отношение на общественно-политическите изяви на национална почва. При това положение езикът, традициите и обичаите се съхраняват в семейната среда, на битово равнище.

По румънският режим не успява да асимилира бесарабските българи. Неговото влияние е дори по-слабо, отколкото на предходещото го руско управление. От една страна, това се дължи на по-краткия период на румънското въздействие, както и на по-значителните езикови и културни различия между румънци и българи. От друга страна, по-силният румънски асимилационен натиск предизвиква обратен ефект. У бесарабските българи се засилва желанието за противопос-

тавие и запазване на собствената национална идентичност. А това е важен залог за национално самосъхранение при следващите също тъй трудни исторически обстоятелства.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 Историята на Бесарабия между 1918 и 1940 г. се представя и оценява от коренно противоположни позиции в румънската и съветската историческа книжнина. Румънските автори характеризират присъединяването на Бесарабия към Румъния като начало на "нова ера на прогрес и просперитет" в нейното развитие - Вж.: Nistor, I. La Bessarabie et la Bucovine, Bucarest, 1937; Iorga, N. La verité sur le passé et le present de la Bessarabie, 1937; В съветската историография се акцентира върху пороците на румънското управление в областта, довели до нейния цялостен упадък, и се отделя особено внимание на революционните борби и комунистическото движение в Бесарабия. В този контекст се засягат и някои проблеми от историята на тамошните българи - Вж.: История НСР, Т. 2, Кишинев, 1968; Дихан, М. Бесарабските българи в Октомврийската революция и Гражданската война. С., 1971; Кустрябова, С. Города Бессарабии /1918-1940/. Кишинев, 1986 и др.
- 2 Мемоар на бесарабските българи, граждани на Българското царство, Март 1918, С., 1918, с. 23.
- 3 Вж. Ohotnikov, I., N. Batchinsky. La Bessarabie et la Paix Europeenne, Paris et Prague, 1927; Копанский, Я. Дипломация советкия ми дупта пентру солуционаря екипабилз а проблемей бесарабене /1918-1940/. Кишинев, 1985 и др.
- 4 Останалото население на Бесарабия се разпределя по национален състав както следва: румънци - 56,2%, руснаци - 12,3%, украинци - 11%, евреи - 7,2%, гагаузи - 3,4%, немци - 2,8% и др. Вж.: Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. IX, București, 1940; Зеленчук, В. Населении Молдавии /Демографические процессы и этнический состав/. Кишинев, 1973, 28-29.
- 5 ЦДА, ф. 176, оп. 6, а.е. 1918, л. 6-7; ф. 166, оп. 2, а.е. 145, л. 2-4; Добруджа, София, № 123-124, 20 ян. 1931.
- 6 Les Bulgares de Bessarabie, S.1928, p.4; Ликович, Вл. Българите в Бесарабия. С., 1930, с. 5; Иванов, К. Българите в Бесарабия.

- С., 1939, с. 14.
- 7 Bassarabia - ziua întâi a Marii Uniri - Magazin istoric, N 3, martie, 1991, p. 16.
 - 8 Духан, М. Цит. съч., 50-51 и др.
 - 9 Zahariev, M. Les minorités bulgares en Roumanie. Paris, 1940, p. 93-97.
 - 10 Ohotnikov, I., N. Batchesky. Op. cit., p. 87-88.
 - 11 Зеленчук, В. Цит. съч., с. 32.
 - 12 Les Bulgares de Bessarabie, S., 1932, p. 31.
 - 13 Les Bulgares de Bessarabie. S., 1928, p. 29-30, 33; ИДИА, ф. 176, оп. 6, а.е. 1930, л. 42-45.
 - 14 Les Bulgares de Bessarabie, 1928, p. 32-33; ИДИА, ф. 176, оп. 6, а.е. 70, л. 25; ф. 164, оп. 1, а.е. 5, л. 132-133; а.е. 13, л. 10; Добруджански глас, Добрич, бр. 248 от 18 март 1937.
 - 15 Зеленчук, В. Цит. съч., с. 30; Кустрибова, С. Цит. съч., с. 38; Пенаков, И. Южнобесарабски българи в Бразилия. - Отец Пансий, 1928, кн. 2, 33-37.
 - 16 ИДИА, ф. 176, оп. 6, а.е. 70, л. 27; а.е. 1930, л. 45.
 - 17 Велев, Н. Из политико-обществената дейност на Кръстьо Мисирков. - Истор. преглед, 1968, кн. 5, 23-24.
 - 18 Memoire des Bulgares de Bessarabie, 1919, S., 30-31; Les Bulgares de Bessarabie, 1928, 31-32.
 - 19 ИДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 14, л. 45.
 - 20 Наша ръч, Кишинев, бр. 131 от 13 май 1933; Иванов, К. Цит. съч., с. 14.
 - 21 Mintchev, D. Bulgarii din Basarabia de Sud, (Constanta), 1938, 33-34.
 - 22 Единство, Добрич, бр. 90 от 12 ян. 1930; бр. 101 от 29 ян. 1930.
 - 23 Пак там, бр. 214 от 7 септ. 1930.
 - 24 Пак там, бр. 107 от 7 февр. 1930.
 - 25 ИДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 8, л. 2-3.
 - 26 Пак там, л. 2-7; а.е. 9, л. 41-44.
 - 27 Пак там, ф. 176, оп. 6, а.е. 70, л. 26-27.
 - 28 Единство, бр. 220 от 21 септ. 1930; бр. 221 от 24 септ. 1930.
 - 29 Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Leipzig, 1931, S. 445-452.
 - 30 ИДИА, ф. 176, оп. 5, а.е. 430, л. 372; ф. 164, оп. 1, а.е. 2, л. 59-63, 190-198; АМАЕ, Europe, 1918-1919. Roumanie, vol. 62, p. 277-283.

- 31 ИДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 7, л. 49-51; а.е. 12, л. 5, 17, 19-20.
- 32 PRO, FO, 421/318, p. 150.
- 33 ИДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 9, л. 41.
- 34 Добруджански глас, бр. 8 от 13 март 1935; бр. 248 от 18 март 1937; ИДИА, ф. 166, оп. 4, а.е. 8, л. 16.
- 35 Добруджански глас, бр. 24, Великден 1935; ИДИА, ф. 166, оп. 4, а.е. 8, л. 15-16.
- 36 ИДИА, ф. 327, оп. 1, а.е. 1201, л. 31-36.
- 37 Добруджански глас, бр. 231 от 7 ян. 1937.
- 38 ИДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 9, л. 30-31.
- 39 Добруджански глас, бр. 248 от 18 март 1937.
- 40 ИДИА, ф. 166, оп. 4, а.е. 8, л. 15.
- 41 Пак там, ф. 1397, оп. 1, а.е. 236, л. 1-4.